

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 17, No 1 (2010)

An attempt to criticise a great theory

Μίκα Χαρίτου - Φατούρου

doi: [10.12681/psy_hps.23757](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23757)

Copyright © 2010, Μίκα Χαρίτου - Φατούρου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Χαρίτου - Φατούρου Μ. (2020). An attempt to criticise a great theory. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(1), 113–119. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23757

Μία απόπειρα κριτικής μιας μεγαλειώδους θεωρίας¹

ΜΙΚΑ ΧΑΡΙΤΟΥ-ΦΑΤΟΥΡΟΥ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Freud προσπάθησε να ερμηνεύσει τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου δείχνοντας συγχρόνως ότι τίποτα στην ασήμαντη ζωή μας δεν είναι ασήμαντο. Μας έδειξε ότι το παρελθόν μας βρίσκεται στο παρόν, σε ένα μικρόκοσμο, το «ασυνείδητο», το οποίο δεν ξεχνά ποτέ τίποτα, και μας επηρεάζει αποφασιστικά. Εκεί έχουμε καταχωνιάσει (καταπιέσει/καταστείλει) τις πιο «απαράδεκτες» σκέψεις και τα συναισθήματά μας. Και ήταν ανακουφιστικό να μπορούμε επιτέλους να μιλάμε γι' αυτά με κάποιον (τον ψυχαναλύτη μας, και όχι μόνο), όποτε τα βγάλουμε στην επιφάνεια. Βασικά χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου, σύμφωνα με τον Freud είναι η παθητικότητα και ο ναρκισσισμός. Τέλος, η υγιής θηλυκότητα προϋποθέτει την υιοθέτηση του μητρικού προτύπου και την εσωτερίκευση της κατωτερότητας του φύλου. Ακόμη και οι νέο-φροϋδικές ψυχαναλύτριες όπως η Clara Thomson (1941) αμφισβήτησαν το «φθόνου του πέους» ως φυσική αναγκαιότητα της ανάπτυξης του κοριτσιού και θεώρησα την παρουσία του σύμβολο της κοινωνικής υπεροχής των ανδρών. Η *Θεωρία της Ματαιώσης, Επιθετικότητας, Κάθαρσης και Μετάθεσης* του Freud διατυπώθηκε στις αρχές του 1920 και ανασκευάστηκε ως κριτική στη βάση της *Συμπεριφορικής Θεωρίας της Μάθησης*. Επιπλέον, ψυχολογικές έρευνες και εκτεταμένες μελέτες για την επιθετικότητα των κρατικών βασανιστών και δολοφόνων έχουν δείξει ότι η επιθετική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα εκπαίδευσης και κοινωνικής επιρροής. Το εκεί και τότε του παρελθόντος του ατόμου δεν είναι ποτέ όμοιο με το εδώ και τώρα του παρόντος του, και επομένως δεν μπορεί να γίνει η σωστή *μεταβίβαση*. Για το λόγο αυτό η ψυχανάλυση δεν είναι καλή θεραπευτική μέθοδος. Επίσης κυκλοφόρησε η «Μαύρη Βίβλος της Ψυχανάλυσης», στην οποία κατηγορείται ο Freud πολλαπλά.

Λέξεις-κλειδιά: Ψυχανάλυση, Θηλυκό - αρσενικό, Μεταβίβαση, Επιθετικότητα

1. Εισαγωγή

Ο Sigmund Freud δεν γεννήθηκε βέβαια ιδρυτής της ψυχανάλυσης. Οι ιδέες του αναδύθηκαν σταδιακά αρχίζοντας από τη μελέτη του εγκεφάλου στο διδακτορικό του, καθώς και τη μελέτη του συνειδητού και του ασυνειδήτου, το

οποίο όμως δεν μπορούσε να ορισθεί στο χώρο και στο χρόνο. Το νευρικό σύστημα και ο εγκέφαλος είναι ασφαλώς αίτια για όσα συμβαίνουν στη συνείδηση, αλλά στην εποχή του Freud η επιστήμη δεν είχε φτάσει ακόμη στη γνώση και στα τεχνικά μέσα για να τη μελετήσει αξιόπιστα. Έτσι ο Freud προσπάθησε να ερμηνεύσει τα

1. Ομιλία προσκεκλημένη στην Ημερίδα για τα «150 χρόνια από τη γέννηση του Freud.», ΨΕΒΕ, 9/11/2006, Θεσσαλονίκη.

2. Διεύθυνση: Ομότιμη Καθηγήτρια Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Κλεομένους 28-30, Αθήνα. Τηλ. 2107224625, Κινητό: 6972.22.00.29, e-mail: mikahar@otenet.gr

καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου δείχνοντας συγχρόνως ότι τίποτα στην ασήμαντη ζωή μας δεν είναι ασήμαντο. Η θεωρία του ασφαλώς επηρέασε αποφασιστικά την ευρωπαϊκή κουλτούρα και ιδιαίτερα σε σχέση με τις ασθένειες της μεσαίας τάξης με την οποία ασχολήθηκε. Μας έδειξε ότι το παρελθόν μας βρίσκεται στο παρόν, σε ένα μικρόκοσμο, το «ασυνείδητο», το οποίο δεν ξεχνά ποτέ τίποτα, και μας επηρεάζει αποφασιστικά. Εκεί έχουμε καταχωνιάσει (καταπιέσει/καταστείλει) τις πιο «απαράδεκτες» σκέψεις και συναισθήματά μας. Και ήταν ανακουφιστικό να μπορούμε επιτέλους να μιλάμε γι' αυτά με κάποιον (τον ψυχαναλυτή μας, και όχι μόνο), όποτε τα βγάλουμε στην επιφάνεια.

Όμως ο Sigmund Freud είναι ένας από αυτούς που υποστήριξαν ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου επηρεάζεται κυρίως από το βιολογικό φύλο (Σταματοπούλου-Ιγγλέση, 1989) και έχει υποστεί δριμύεια κριτική γι' αυτό. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι η θηλυκότητα και ο ανδρισμός καθορίζονται από την ανατομική διαφορά των φύλων, η οποία γίνεται αντιληπτή από το άτομο γύρω στα τρία με τέσσερα χρόνια. Τα προηγούμενα στάδια ανάπτυξης χαρακτηρίζονται από μια πολύμορφη σεξουαλικότητα που στη συνέχεια συγκροτείται γύρω από τη θηλυκότητα και τον ανδρισμό, καθορίζοντας τα φυλετικά χαρακτηριστικά. Στο φαλλικό στάδιο, το μικρό κορίτσι ανακαλύπτει την ανατομική διαφορά του από το αγόρι. Τότε εκλαμβάνει την έλλειψη του ανδρικού οργάνου ως ανεπάρκεια και δέχεται ναρκισσιστικό πλήγμα το οποίο προβάλλει συμβολικά σε όλο το γυναικείο φύλο.

Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, όπως υποστηρίζει ο Freud, είναι πιο πολύπλοκο στο κορίτσι από ό,τι στο αγόρι, διότι χρειάζεται να αντικαταστήσει το πρωτογενές ερωτικό αντικείμενο που είναι η μητέρα με τον πατέρα της. Σε αυτό βοηθά η ανακάλυψη του ευνουχισμού της μητέρας της, αλλά και το γεγονός ότι η μητέρα τη στέρησε από το πέος. Το τελευταίο υποκαθίσταται από τη μητρότητα που την παρηγορεί εν μέρει για τον ευνουχισμό της.

Τα δύο φύλα μέσα από τη διαδικασία των ταυτίσεων εσωτερικεύουν τα γονεϊκά πρότυπα. Το αγόρι για να αποφύγει τον ευνουχισμό ταυτίζεται με τον πατέρα, εσωτερικεύει τις αξίες του και αποκτά ένα δυνατό Υπερεγώ και μια ροπή

προς τα κοινά και τα έργα του πολιτισμού. Το κορίτσι, ήδη τιμωρημένο, μην έχοντας ισχυρό κίνητρο, αναπτύσσει ένα αδύναμο Υπερεγώ. Ως αποτέλεσμα έχει αδιαφορία για τα κοινά και δυσκολία μετουσίωσης των ενστίκτων που οδηγεί σε ηθική αδυναμία. (Σταματοπούλου-Ιγγλέση, 1989).

Ωστόσο, όπως αναγνώρισε αργότερα ο Freud, η πρωτογενής ταύτιση του κοριτσιού με τη μητέρα και η θεμελίωση της θηλυκής ταυτότητας τοποθετείται στην προ-οιδιπόδεια σχέση και όχι στην περίοδο της οιδιπόδεια αντιπαλότητας. Άλλωστε, στην προ-οιδιπόδεια περίοδο το κορίτσι εκφράζει τη θηλυκότητα και την ταύτιση με τη μητέρα μέσω του παιχνιδιού με τις κούκλες, όπου λαμβάνει το ίδιο το ρόλο της μητέρας και η κούκλα το ρόλο του παιδιού. Όμως η γυναίκα αρνείται να δεχθεί τον ευνουχισμό της και αποκτά απαγορευμένες επιθυμίες για «ανδρικούς» τομείς δραστηριότητας. Η επιθυμία για παράδειγμα, να εξασκήσει ένα διανοητικό επάγγελμα μπορεί να είναι η μετουσίωση της απωθημένης επιθυμίας του πέους.

Βασικά χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου, σύμφωνα με τον Freud, είναι η παθητικότητα και ο ναρκισσισμός. Τέλος, η υγιής θηλυκότητα προϋποθέτει την υιοθέτηση του μητρικού προτύπου και την εσωτερίκευση της κατωτερότητας του φύλου (Freud, 1963).

2. Η κριτική στη θεωρία της Ψυχανάλυσης

Ακόμη και οι νέο-φροϋδικές ψυχαναλύτριες όπως η Clara Thomson (1941) αμφισβήτησαν το «φθόνο του πέους» ως φυσική αναγκαιότητα της ανάπτυξης του κοριτσιού και θεώρησε την παρουσία του σύμβολο της κοινωνικής υπεροχής των ανδρών. Επίσης υποστήριξε ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι που προκαλεί στις γυναίκες τα αισθήματα κατωτερότητας και ότι η ανδροπρεπής συμπεριφορά αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχίας στον ανδροκρατούμενο επαγγελματικό στίβο. Καταλήγει ότι η εικόνα της ανεξάρτητης και δυναμικής γυναίκας δεν πρέπει να συνδέεται με το σύμπλεγμα ανδρισμού. Και η Karen Horney (1926) αναβαθμίζει το φυλετικό ρόλο της γυναίκας σε ισότιμο με τον ανδρικό. Θεωρεί τη μητρότητα αυθύπαρκτη, σημαντική

λειτουργία και όχι ως συμβιβασμό για την απώλεια του πέους. Για την ανάπτυξη μαζοχιστικών τάσεων στις γυναίκες πολύ σωστά επιρρίπτει ευθύνες σε οικονομικούς, ιδεολογικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

Η φεμινιστική προσέγγιση, καθώς προκάλεσε τη συνειδητοποίηση της υποδεέστερης θέσης των γυναικών στην κοινωνική ζωή και τον αγώνα για τη χειραφέτησή τους, έθεσε επί τάπητος το ζήτημα της σχέσης των δύο φύλων και του ιεραρχικού περιεχομένου της στην εργασία, την οικονομική ανεξαρτησία και την κοινωνική ένταξη και πολιτική ζωή. Διαπίστωσε την πατριαρχία σε όλες τις όψεις της ζωής, και απέριψε κατηγορηματικά το βιολογικό ντετερμινισμό που με κύριο εκφραστή τον Freud εδραίωνε ως φυσική την κοινωνική κατωτερότητα των γυναικών.

Άλλωστε, η κριτική στο έργο του Freud είχε αρχίσει νωρίτερα από τη γνωστή φεμινίστρια Simone de Beauvoir (1949). Στο επαναστατικό για την εποχή έργο της, απέριψε την ψυχαναλυτική ερμηνεία τόσο για το βιολογικό ντετερμινισμό που τη διαπερνά, όσο και για την κυρίαρχη σημασία που δίνεται στα ασυνείδητα κίνητρα και στη σεξουαλικότητα, καθώς και την επιρροή τους στη διαμόρφωση της φυλετικής ταυτότητας.

Η νέα ματιά του φεμινισμού παρακίνησε τη διεξαγωγή ερευνών οι οποίες έδειξαν ότι δεν υπάρχει αιτιακή σύνδεση βιολογίας και φύλου. Επιπλέον, η ψυχολογική θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης έδωσε με τη σειρά της, τις δικές της εξηγήσεις όσον αφορά τις διαφορές που παρατηρούνται στα φύλα. Σύμφωνα με τους κύριους εκπροσώπους της (Bandura and Walters, 1963), οι διαφορές που παρατηρούνται στην προσωπικότητα και στη συμπεριφορά των δύο φύλων δεν θα πρέπει να αποδίδονται στην ανατομική τους κατασκευή αλλά στη διαφορετική αγωγή. Στο έργο του Freud, ο φόβος της τιμωρίας και η απειλή της απώλειας της αγάπης θεωρήθηκαν κινητήριες δυνάμεις που οδηγούν στην ταύτιση με το γονιό του ίδιου φύλου, που είναι διαδικασίες κυρίως ασυνείδητες. Για τους θεωρητικούς της Κοινωνικής Μάθησης, όμως, οι έννοιες του ασυνείδητου και του Υπερεγώ θεωρήθηκαν «περιττή κατασκευή». Και το απέδειξαν με αξιόλογες έρευνες.

Στο ίδιο πλαίσιο η Θεωρία της Ματαίωσης Επιθετικότητας, Κάθαρσης και Μετάθεσης του

Freud που διατυπώθηκε στις αρχές του 1920 και ανασκευάστηκε ως κριτική στη βάση της Συμπεριφορικής Θεωρίας της Μάθησης από τον John Dollard και τους συνεργάτες του (1939) εξακολουθεί να κυριαρχεί σε αυτό το ερευνητικό πεδίο, καθώς αναφέρεται στην επίδραση των προηγούμενων εμπειριών στο άτομο.

Ο Freud όμως υποστηρίζει ότι η ματαίωση που συνδέεται με την προσοχή επίτευξης ενός στόχου οδηγεί στην επιθετικότητα. Η επαναλαμβανόμενη ματαίωση έχει ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση επιθετικής ενέργειας, η οποία πρέπει να αποδεσμευτεί. Η αποδέσμευση θα στραφεί εναντίον ενός πιο αδύναμου ατόμου (ή αντικειμένου), ενός αποδιοπομπαίου τράγου. Κάθε αντίδραση, συνεπώς, που αποδεσμεύει επιθετική ενέργεια είναι μια επιθετική πράξη. Η αποδέσμευση συσσωρευμένης επιθετικής ενέργειας, είτε άμεσα μέσω της ενεργητικής βίας είτε έμμεσα μέσω έντονων αθλημάτων κ.λπ., έχει καθαρτήριο αποτέλεσμα, ελαττώνει δηλαδή την επιθετική ενόρμηση. Επιπλέον ο Adorno και οι συνεργάτες του (1969) διατύπωσαν την υπόθεση ότι η συσσωρευμένη ματαίωση ευθυνόταν για την επιθετική τάση την οποία εντόπισαν στην αυταρχική προσωπικότητα που προσπάθησαν να περιγράψουν για τους ναζί. Αλλά τα ευρήματά του υπέστησαν ευρεία κριτική (Titus and Hollander, 1957. Altemeyer, 1981).

Επιπλέον, ψυχολογικές έρευνες και εκτεταμένες μελέτες για την επιθετικότητα των κρατικών βασανιστών και δολοφόνων έχουν δείξει ότι η επιθετική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα εκπαίδευσης και κοινωνικής επιρροής (Haritos-Fatourous, 1988. Huggins, Haritos-Fatourous & Zimbardo, 2002). Ακόμη και ανθρωπολογικές μελέτες για ομαδικά και πολεμικά αθλήματα έχουν σημειώσει ότι εξυπηρετούν μάλλον τη διατήρηση και αύξηση της επιθετικότητας παρά τη μείωσή της (Sipes, 1973)

Άλλωστε παλαιότερες ψυχολογικές μελέτες είχαν δείξει ήδη ότι η αύξηση ή η μείωση της επιθετικότητας δεν είναι τόσο απλή υπόθεση όσο υποδεικνύει το «υδραυλικό» μοντέλο της Ψυχανάλυσης και για τους εξής λόγους:

α) Χωρίς κάποιον ανεξάρτητο τρόπο μέτρησης της συσσώρευσης και της αποδέσμευσης της επιθετικής ενέργειας, μια πράξη δύσκολα μπο-

- ρεί να προσδιοριστεί ως επιθετική. (Hokanson & Burgess, 1962. Zillman, 1979).
- β) Ακόμη, όμως, και αν η έκφραση της επιθετικότητας οδηγήσει σε μείωση της επιθετικής συμπεριφοράς, υπάρχει εξίσου η πιθανότητα της αύξησής της από την έκφραση του θυμού. Ο Feshbach (1956), ένας από τους πρώτους που παρουσίασαν αυτό το εναλλακτικό μοντέλο, διαπίστωσε ότι, όταν τα παιδιά είχαν την άδεια να παίξουν με πιο επιθετικό τρόπο, τότε έτειναν να είναι περισσότερο παρά λιγότερο επιθετικά στη συμπεριφορά που ακολουθούσε. Το επιχείρημα αυτό έχει υποστηριχθεί από μελέτες σε σχέση με την κοινωνική μάθηση και την παρακολούθηση επιθετικών σκηνών στην τηλεόραση.
- γ) Τέλος αν αληθεύει ότι η επιθετική συμπεριφορά έχει ως αποτέλεσμα την «εξομολόγηση ανομολόγητων αληθειών», γεγονός που μπορεί να βοηθά την επίλυση διαπροσωπικών προβλημάτων, όπως ισχυρίζεται ο Freud, εντούτοις αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Έρευνες έδειξαν (π.χ. Lowe, 1967) ότι η λεκτική επιθετικότητα είχε ως αποτέλεσμα τη διέγερση των επιθετικών αντιδράσεων των υποκειμένων και όχι τη μείωσή τους.

3. Η κριτική στη μεθοδολογία της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας.

Η ψυχανάλυση, και γενικά οι ψυχοδυναμικές θεραπείες που την ακολούθησαν επηρέασαν σημαντικά την ψυχοθεραπευτική διαδικασία. Χωρίς αμφιβολία απομυθοποίησαν τις ψυχολογικές διεργασίες και προσέφεραν την πιθανότητα της απαλλαγής από το ψυχολογικό άγχος. Ως θεωρία η ψυχανάλυση υπήρξε για την εποχή της μεγαλειώδους, παρά τις κριτικές που έχει υποστεί και που παρουσίασε περιληπτικά η μελέτη αυτή. Όμως η συγκεκριμένη θεραπευτική μεθοδολογία που προτείνει μέσω της *μεταβίβασης* του ψυχολογικού τραύματος της παιδικής ηλικίας στο σήμερα του θεραπευόμενου κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής συνεδρίας έχει υποστεί δριμεία κριτική με την εμφάνιση αποτελεσματικότερων σχολών ψυχοθεραπείας. Η κριτική αυτή είναι πολύπλευρη και αξιοπρόσεκτα και συνοψίζεται εδώ σε πέντε επιχειρήματα:

- α) Η θεωρία, και επομένως και η ψυχοθεραπεία βασίζεται κατά κύριο λόγο στην ανάλυση ατομικών περιπτώσεων (βλ. π.χ., Mischel, 1968. Hall & Lindzey, 1970). Είναι γνωστό άλλωστε ότι η πελατεία του Freud πάνω στην οποία κτίστηκε η θεωρία του η οποία πρόέβαλε παγκόσμια εφαρμογή ήταν κυρίως Βιεννέζες γυναίκες της μεγαλοαστικής τάξης με περιορισμένο εύρος συμπτωμάτων. Και παρ'όλο που επιχειρήθηκαν διαπολιτισμικές μελέτες και εφαρμόστηκε αργότερα και σε παιδιά, η θεωρητική βάση παρέμεινε η ίδια.
- β) Η θεωρία είναι πάρα πολύ δύσκολο να αποδειχθεί. Σπανίως μπορεί κανείς να αποδείξει ότι ένα ασυνείδητο κίνητρο πράγματι υφίσταται, διότι είναι ασυνείδητο για τον πελάτη, και απλώς συνάγεται από το θεραπευτή. Άλλωστε μελέτες αποδεικνύουν συνήθως ότι η θεωρία δεν επαληθεύεται. (βλ. π.χ. Fisher & Greenberg, 1976, για τη μη παγκοσμιοότητα του Οιδιπόδειου συμπλέγματος). Οι φεμινίστριες ψυχαναλύτριες επιχειρηματολογούν ότι ο φθόνος του πέους στις γυναίκες βρισκόταν μόνο στη φαντασία του Freud, ενώ αφενός η θεωρία της *Κοινωνικής Μάθησης* του A. Bandura (1977), με τις πρώτες του έρευνες για την επίδραση της τηλεόρασης σε παιδιά (όταν τα παιδιά παρακολουθούν ένα επιθετικό μοντέλο να αμείβεται), και αφετέρου μελέτες για τα αθλητικά παιχνίδια αποδεικνύουν ότι η επιθετικότητα μαθαίνεται και συντηρείται για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους, δεν μετατίθεται ούτε μειώνεται.
- γ) Η έρευνα έχει δείξει ότι οι ψυχοδυναμικές θεραπείες, επηρεασμένες από την ψυχαναλυτική θεωρία, έχουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα κυρίως όταν ασχολούνται με το άτομο και τα χαρακτηριστικά του και όχι με τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές καταστάσεις μέσα στις οποίες ζει (βλ. π.χ. Wilson & Rachman, 1983). Πάντως μελέτες έχουν δείξει επίσης ότι μια ευρεία ψυχοδυναμική αντιμετώπιση είναι σαφώς αποτελεσματικότερη από τη στενή ψυχαναλυτική θεραπεία.
- δ) Το εκεί και τότε του παρελθόντος του ατόμου δεν είναι ποτέ όμοιο με το εδώ και τώρα του παρόντος του και, επομένως, δεν μπορεί να γίνει η σωστή *μεταβίβαση*, Για το λόγο αυτό η ψυχα-

νάλυση δεν είναι καλή θεραπευτική μέθοδος.
ε) Ο απογαλακτισμός και η ανεξαρτητοποίηση από την ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεία είναι εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο εγχείρημα. Ο Edward Glover, διευθυντής ερευνών του Ψυχαναλυτικού Ινστιτούτου του Λονδίνου επί δεκαέξι χρόνια, αποκάλυψε τα σοβαρά σφάλματα της διδακτικής ψυχανάλυσης:

«Δεν μπορούμε να περιμένουμε από ένα μαθητή που έχει περάσει μερικά χρόνια στο τεχνητό και συχνά απομονωμένο περιβάλλον της διδακτικής ψυχανάλυσης, και του οποίου η επαγγελματική σταδιοδρομία εξαρτάται από το πόσο ικανοποιημένος είναι ο αναλυτής του από την ικανότητά του να υπερβεί τις «αντιστάσεις» του, να διαθέτει τα μέσα για να προστατεύσει την επιστημονική του ακεραιότητα από τις θεωρίες και τις πρακτικές του αναλυτή του. Όσο περισσότερο διαρκεί η διδακτική ανάλυσή του, τόσο μειώνεται η ικανότητά του να το πράξει. Διότι, κατά την άποψη του αναλυτή του, οι αντιρρήσεις του μαθητή για τις ερμηνείες του είναι δείγματα «αντίστασης». Με δυο λόγια, η διδακτική ανάλυση χαρακτηρίζεται από την εγγενή τάση να εμμένει στην πλάνη της» (Glover, 1952).

Τώρα κυκλοφορεί η «Μαύρη Βίβλος της Ψυχανάλυσης» στο Παρίσι, στην οποία κατηγορείται ο Freud πολλαπλά (Meyer et al., 2005). Στο σχετικό θέμα οι συγγραφείς αναφέρουν ότι η ψυχανάλυση ήταν ενδεχομένως επιστήμη το 1895, ίσως ακόμα και το 1900. Όμως από το 1915 ή το 1920 και ύστερα, δηλαδή από την εποχή που έκανε τη διδακτική ανάλυση υποχρεωτικό στοιχείο της ψυχαναλυτικής κατάρτισης, αυτός ο γνωστικός κλάδος δεν μπορούσε πλέον να ισχυρίζεται πως είναι πράγματι επιστημονικός. Εξαιτίας της ακαμψίας της εκπαιδευτικής μεθόδου της, η ψυχανάλυση έπαψε να είναι επιστήμη και, όταν μια επιστήμη παύει να είναι επιστήμη, καταντά ψευδοεπιστήμη. Για να είναι όμως κανείς απόλυτα ακριβής, η ψυχανάλυση καθεαυτή δεν είναι ψευδοεπιστήμη. Μάλλον η ψυχαναλυτές είναι ψευδοεπιστήμονες –και αυτό είναι μια απαραίτητη διάκριση– έστω και αν το τελικό αποτέλεσμα είναι

ότι η ψυχανάλυση υιοθετεί ψευδοεπιστημονικές απόψεις τις οποίες είναι ανίκανη να αμφισβητήσει, (Meyer, Borch-Jacobsen, Cottraux, Pleux and Rillaer, Ελληνική μετάφραση, 2007)

Ως αποτέλεσμα της απογοητευτικής αποτελεσματικότητας και της κριτικής που ασκήθηκε στην ψυχαναλυτική μεθοδολογία και τις ψυχοδυναμικές πρακτικές που λίγο ως πολύ την ακολούθησαν, αναπτύχθηκαν τρία μεγάλα ρεύματα στη θεωρία και την πρακτική της ψυχοθεραπείας: Η *Συμπεριφορική/ Γνωστική* προσέγγιση, η *Ανθρωπιστική/ Υπαρξιακή*, και η *Συστημική* προσέγγιση.

Σήμερα, όμως, με την ανάπτυξη των *νεύρο-επιστημών*, (*νευρο-βιολογία* και *νευρο-ψυχολογία*), δημιουργήθηκε και η *νευρο-ψυχανάλυση* (*neuro-psychoanalysis*). Και τα πρώτα άρθρα άρχισαν να εμφανίζονται. Ο Michael Billig στο άρθρο του «Η επιμονή του Freud» (2006), προτείνει να ξαναδιαβαστεί ο Freud σε ό,τι αφορά το ασυνείδητο. Και λέει συγχρόνως ότι αν ο Freud ζούσε τώρα θα το έκανε ο ίδιος, ενώ τότε δεν μπορούσε να προχωρήσει την έρευνα του νου, καθώς δεν είχε στη διάθεσή του τη δυνατότητα ανάλυσής του που προσφέρουν σήμερα οι μαγνητικές τομογραφίες και άλλες τεχνικές δυνατότητες. Και ο Jerome Liss, σε σχετική ομιλία του (2006), αναφέρει ότι το ζήτημα δεν είναι να διερευνηθεί η ύπαρξη ή όχι του ασυνείδητου και μάλιστα με το περιεχόμενο που του είχε δώσει ο Freud.

Στην τελευταία διάλεξη που έδωσε ο ίδιος ο Freud το 1933 ονομάζει τη θεωρία του «Μία Φιλοσοφία Ζωής» και ορίζει την ψυχανάλυση ως μια εξειδικευμένη επιστήμη, έναν κλάδο της ψυχολογίας, της «ψυχολογίας του βάθους» ή της ψυχολογίας του ασυνείδητου. Μας λέει πως η συμβολή της ψυχανάλυσης στην επιστήμη είναι ότι έχει επεκτείνει την επιστημονική έρευνα στο χώρο του νου και ότι επίσης επηρέασε τις τέχνες, γιατί ο συγγραφέας ενός έργου μάς δίνει τη δυνατότητα μέσα από το έργο του να χαϊρόμαστε τις φαντασιώσεις μας, χωρίς ντροπή και κατηγορίες. Και είναι ενδιαφέρον ότι ο Freud κάνει δύο παρατηρήσεις που χαρακτηρίζουν τη σκέψη ενός μεγάλου θεωρητικού όπως ήταν αυτός: Κατ' αρχάς παρατηρεί ότι αυτό τον καιρό συμβαίνουν ενδιαφέρο-

να πράγματα στην Ρωσία που, παρά τα όποια προβλήματα, φέρνουν τεράστιες πολιτικές και κοινωνικές, ελπιδοφόρες αλλαγές. Και τελειώνει επί λέξει ως εξής: «Η επιστημονική σκέψη είναι ακόμη στη βρεφική της ηλικία. Αν κάποιος από τους συνανθρώπους μας δεν ικανοποιήθηκαν από αυτά που τους δώσαμε, για να ηρεμήσουν το μυαλό τους, μπορούν να αναζητήσουν την ικανοποίηση των αναγκών τους αλλού. Εμείς δεν θα τους κακίσουμε γι' αυτό, αλλά δεν μπορούμε να τους βοηθήσουμε, ούτε και μπορούμε να αλλάξουμε τον τρόπο που σκεφτόμαστε για χάρη τους».

Βιβλιογραφία

- Adorno, J.W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. & Sanford, R.N. (1969). *The Authoritarian Personality*, New York: Norton.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-Wing Authoritarianism*, Winnipeg: University of Manitoba Press
- Bandura, A., (1977). *Social Learning Theory*, Prentice Hall, Inc. U.S.A.
- Bandura, A. & Walters, R. (1963). *Social Learning and Personality Development*, Holt, Rinehart & Winston Inc. U.S.A.
- Billig M. (2006). The persistence of Freud, *Psychologist*, September, Vol.19 No 9, 40-41
- Beauvoir, S. de (1949). *Le Deuxieme sexe*, Tome 1,2, Paris : Gallimard
- Dollard, J., Doob, L.W., Miller, N.G., Howrer, O.H. & Sears, R.R. (1939). *Frustration and Aggression*, New Haven, CN: Yale University Press.
- Feshbach, S. (1956). "The catharsis hypothesis and some consequences of interaction with aggressive and mental play objects," *Journal of Personality*, 24: 449-462
- Fisher, S. & Greenberg, R.P. (Eds.) (1976). *The Scientific Evaluation of Freud's Theory and Therapy: A Book of Readings*. Hassocks, Sussex: Harvester Press
- Freud, S. (1931). "La Féminité" *Nouvelles Conférences sur la Psychanalyse*, Gallimard, Paris
- Freud, S., (1933) Lecture xxxv (1932), A philosophy of Life. *New Introductory lectures in Psychology*, Hogarth Press: London
- Freud, S. (1963). *Two Short Accounts of Psychoanalysis*, Harmondsworth: Penguin
- Glover, E. (1952). "Research methods and psychoanalysis", *International Journal of Psychoanalysis*, 33: 403-409.
- Hall C. S. & Lindzey, G. (1970). *Theories of Personality*, New York; Wiley.
- Haritos-Fatouros, M. (1988). "The official torturer: A learning model for obedience to the authority of violence", *Journal of Applied Social Psychology*, 18(13): 1107-1120
- Haritos-Fatouros M. (2003). *The Psychological Origins of Institutionalized Torture*, London: Routledge
- Hokanson, J.E. & Burgess, M. (1962). "The effects of status, type of frustration, and aggression on vascular processes," *Journal of Abnormal Social Psychology* 65(4): 232-237
- Horney, K. (1926). "The Flight from Womanhood", in *Feminine Psychology*, New York: Norton, 1973
- Huggins, M., Haritos-Fatouros, M. & Zimbardo, P. (2002). *Violence Workers: Police Torturers and Murderers reconstruct Brazilian Atrocities*, University of California Press: Berkeley.
- Liss, J. (2006). *Enlarging our Model of Brain Mechanisms: The opening and re-structuring of sub-cortical Mechanisms in emotional deepening*. Lecture at the VII Conference of the European Association of Counseling, Athens
- Lowe, C.A. (1967). "Acquisition of a hostile attitude and its relation to aggressive behavior," *Journal of Personality and Social Psychology* 5: 335-341.
- Meyer, C., Borch-Jacobsen, M., Cottraux J., Pleux, D. & Rillaer J. Van (2005). *Le Livre Noir de la Psychanalyse : Vivre, penser et aller mieux sans Freud*, Les Arenes, Paris
- Meyer, C., Borch-Jacobsen, M., Cottraux J., Pleux, D. & Rillaer J. Van (2007). *Η Μαύρη Βίβλος της Ψυχολογίας: Ζώντας καλύτερα χωρίς τον Φρόιντ*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Mischel, W. (1968). *Personality and Assessment*: New York: Wiley.
- Σταματοπούλου-Ιγγλέση, Χ. (1989). *Μορφές της γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία: Εκφράσεις και αντιφάσεις της συνειδητοποίησης*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
- Sipes, R.G.L. (1973). "War, sports and aggression an empirical test of two rival theories." *American Anthropologist*, 75, 64, 86.
- Thomson, Clara, (1941). "The Role of Women in This Culture", in. J. Strouse (ed.), *Women and Analysis: Dialogues on Psychoanalytic Views of Femininity*, G.K. Hall , 1985
- Titus, H.E. & Hollander, E.P. (1957). "The California F-scale in psychological research:1950-55," *Psychological Bulletin* 54: 47-64
- Wilson, G.T. & Rachman, S.J. (1983). "Meta-Analysis and the Evaluation of Psychotherapy Outcome: Limitations and Liabilities" *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 51: 54-64
- Zillman, D. (1979). *Hostility and Aggression*, Hillsdale, NJ: Lawrence Elbaum.

An attempt to criticise a great theory

MIKA HARITOS-FATOUROS¹

ABSTRACT

Sigmund Freud tried to interpret the everyday problems of people maintaining at the same time that nothing in our insignificant life is insignificant. He showed to us that our past is found in our present, in the micro world of the unconscious, which never forgets anything and is an influencing factor. It is the place where we cram (suppress), so to speak, our most unacceptable thoughts and sentiments. And that it was a relief to be able to talk to somebody, (our psychoanalyst), about them, whenever we bring them back to the surface. But when he described the main characteristics of the female to be passivity and narcissism, and that the healthy female must accept the prototype of the mother and to accept the fact that she belongs to an inferior gender, he had all the women psychoanalysts of the feminist movement against him (Clara Thompson, 1941). They questioned the reality of the "penus envy" as a natural need of the development of a girl and accused him of accepting as a natural situation the social power of the male. Furthermore, his theory on frustration, aggression, catharsis and transfer which he presented in the twenties was used as the basis for the criticism of the behavioural theory of learning. Moreover, research which looked into the aggression of state torturers and killers has now shown that aggressive behaviour is the result of army training and the socio-political environment. Finally, his Freudian psychotherapeutic method which is based on the correct transfer cannot ever be achieved during the psychotherapeutic work, because the "then" and "there" of the past of a person cannot ever be the same as the "here" and "now" of the present.

Key words: Psychoanalysis, Female-male, Transfer, Aggression

1. *Address:* Professor Emeritus, Clinical Psychologist, Psychotherapist, Aristotle University of Thessaloniki, 28-30 Kleomenous str., Athens. Tel.: 210722425, 2310842774, Mobile: 6972220029, e-mail: mikahar@otenet.gr